

Міністерство освіти та науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола

Циклова комісія журналістики

ДИПЛОМНА РОБОТА
на тему:
**МЕТОДИКА ВИДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПЕРШОГО ПІДРУЧНИКА ДЛЯ НАВЧАННЯ
ГРАМОТНОСТІ – «БУКВАР»)**

Виконала:

студентка 4 курсу, групи В-41
спеціальності 061 «Журналістика»

Горобець Діана Богданівна

Науковий керівник:

Бездіжа Алла Анатоліївна

Рецензент: Вишневська Г. Б.

Оцінка _____

Тернопіль – 2023

Анотація

Горобець Д. Б. «Методика видання навчальної літератури (на матеріалі першого підручника для навчання грамотності – «Буквар»)). Рукопис.

Дипломна робота на здобуття кваліфікації фахового молодшого бакалавра зі спеціальності 061 «Журналістика» (ОП «Видавнича справа та редагування»). Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола. Тернопіль, 2023. 51 с.

Перший розділ аналізує український буквар як універсальний засіб навчання. Досліджуються також видавництва, що видавали букварі в Україні. Другий розділ присвячений методиці роботи редактора над букварями авторів М. та О. Вашуленків, О. Іщенко та С. Логачевської, М. Захарійчука. Розглядаються вимоги до сучасного підручника для початкових класів, особливості текстового наповнення, художнє і технічне оформлення букварів, а також надаються рекомендації для їх вдосконалення.

Ключові слова: методика видання, навчальна література, буквар, український буквар, видавництво, редактор, автор, грамотність, підручник.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКИЙ БУКВАР ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ НАВЧАННЯ	7
1.1 Навчальна книга для школи як об’єкт теоретичного аналізу.....	7
1.2 Буквар – перша навчальна книга основ грамоти	11
1.4 Видавництва, які випускають букварі в Україні	21
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА РОБОТИ РЕДАКТОРА НАД БУКВАРЯМИ АВТОРІВ М. ТА О. ВАШУЛЕНКІВ; О. ІЩЕНКО ТА С. ЛОГАЧЕВСЬКОЇ; М. ЗАХАРІЙЧУКА	26
2.1 Вимоги до сучасного підручника для початкових класів.....	26
2.2 Особливості текстового наповнення букварів	32
2.3 Художнє і технічне оформлення букварів	37
2.4 Рекомендації щодо вдосконалення букварів.....	41
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТКИ.....	53

ВСТУП

Навчальні видання для молодшого шкільного віку – це особлива ніша на книговидавничому ринку. Зараз найбільш розвиненою продукцією у видавничій діяльності є навчальна та дитяча література. Така тенденція зумовлюється тим, що аудиторія, для якої вона призначена, знаходиться у постійному розвитку. А різноманітні видання є незмінним джерелом для отримання нових знань.

Важливою особливістю навчального видання є необхідність за допомогою такої книги донести до цільової аудиторії потрібну інформацію, а також складний розгалужений науково-довідковий апарат такої літератури. Будучи продуктом, створеним для цього суспільного інституту, навчальна книга для школи виражає її роль як важливої ланки в процесі наукового і культурного розвитку держави. Кожна із галузей знань важлива для загального розвитку та вдосконалення вмінь, навичок та можливостей учнів, особлива роль приділяється буквареві, адже це перший шкільний підручник для навчання грамотності.

Актуальність теми зумовлена тим, що букварі належать до пізнавальних видань, з допомогою яких діти вивчають літери, а згодом – навчаються читати. Тобто це така собі першооснова на шляху до пізнавальної діяльності школяра. Редактор має ретельно готувати буквар до друку, звертаючи особливу увагу на його зміст та форму. Крім цього, для дітей особливо важливим є й ілюстративне оформлення, адже саме з перших книг діти починають розвивати образне мислення, у них формується уявлення про світ та свою роль у ньому. Створення оптимального й цікавого ілюстрованого наповнення у букварях – важлива складова редакційно-видавничого процесу над навчальною книгою. Разом із тим до навчальної літератури розроблено низку вимог, гігієнічно-санітарних норм тощо, дотримання яких потребує окремої уваги авторського та редакційного колективу.

Стан вивчення проблеми. Попри те, що навчальні видання для молодшого шкільного віку займають важливе місце на видавничому ринку, їх підготовка досліджена не повністю. Варто виділити внесок О. Е. Жосана, кандидата педагогічних наук, який комплексно проаналізував проблеми видавничої підготовки навчальної книги, О. Пометун, доктора педагогічних наук, яка з'ясувала проблеми проєктування шкільного підручника. Особливості розвитку та функціонування букварів вивчали, зокрема, О. Клименко, О. Бондарчук, В. Шаркань, О. Фізеші тощо, однак на сьогодні методика видання букварів описана недостатньо.

Метою цієї роботи є узагальнити методику видання навчальної літератури на прикладі «Букваря». Досягнення поставленої мети зумовило виконання більш конкретних **завдань**:

- описати шкільну навчальну літературу як об'єкт теоретичного аналізу;
- розглянути буквар як першу навчальну книгу основ грамоти;
- подати історію українського букваротворення;
- вказати видавництва, які займаються випуском букварів в Україні;
- визначити вимоги до сучасного підручника для початкових класів;
- проаналізувати особливості текстового наповнення букварів за авторства М. С. Вашуленко та О. В. Вашуленко; О. Л. Іщенко, С. П. Логачевської; М. Д. Захарійчука.

- розглянути художнє і технічне оформлення вказаних букварів;
- розробити рекомендації щодо вдосконалення букварів.

Об'єкт – сучасні українські букварі на книжковому ринку.

Предмет – аналіз особливостей редакційно-видавничої підготовки сучасних українських букварів.

У нашій роботі було використано такі **методи** дослідження. Насамперед метод аналізу словникових дефініцій – для узагальнення поняття «навчальна література» та «буквар»; історичний метод – при вивченні шляху розвитку букварної справи в Україні, індуктивний метод – для опису особливостей видавництв, що продукують букварі; метод аналізу та синтезу – при вивченні

роботи редактора над підготовкою букварів, метод узагальнення – для написання висновків тощо.

Теоретична значимість роботи полягає у тому, що було узагальнено проблеми підготовки до друку навчальних видань для молодшого шкільного віку, а також оцінено роботи редактора над підготовкою букварів за авторства М. С. Вашуленко та О. В. Вашуленко; О. Л. Іщенко, С. П. Логачевської; М. Д. Захарійчука.

Практична цінність роботи. Дипломна робота є джерелом інформації для кафедр видавничої справи та редагування. Вона містить детальні дослідження, аналізи, новітні дані та рекомендації, які можуть бути використані для розробки навчальних матеріалів. Також матеріал дипломної роботи може бути використаний для підготовки практичних занять з відповідних дисциплін та слугувати основою для проведення додаткових аналізів, досліджень чи практичних вправ, що доповнюють основний зміст курсу.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів основної частини, 8 підрозділів. Дипломна також доповнена списком використаних джерел із 40 позицій та 3 додатками. Загальний обсяг роботи – 55 сторінок, основний текст викладений на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКИЙ БУКВАР ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ НАВЧАННЯ

1.1 Навчальна книга для школи як об'єкт теоретичного аналізу

На книжкових полицях можна знайти чималу кількість різновидної та поліжанрової літератури. Важливе місце серед них займають навчальні видання. Проте видання навчальної літератури – досить важка й трудомістка справа, потребує висококваліфікованого видавничого персоналу, який би розумів, що зміни у суспільстві відбуваються через модернізацію освітньої сфери, стимулювання дітей не тільки вивчати певний матеріал, а й самостійно досліджувати, пізнавати, творити.

І. Артьомов, О. Ващук слушно підкреслюють, що «перспектива розбудови в Україні суспільства знань вимагає глибокого реформування освітньо-виховної сфери, що має здійснюватися на основі розумного поєднання кращого зарубіжного досвіду з національними традиціями» [1, с. 5]. Тому можемо стверджувати, що Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного та патріотичного розвитку шкільної молоді і не тільки.

Так, О. Жосан правильно зауважує, що навчальна література виступає як матеріальний носій змісту освіти і важливий засіб його реалізації. Розроблення шкільних програм і підручників нового покоління є одним із пріоритетних завдань науковців і практиків у сфері освіти.

Розглянемо насамперед значення поняття «навчальна книга». Так, відповідно до Держстандарту ДСТУ 3017–2015 Видання. Основні види Терміни та визначення, «навчальне – видання систематизованих відомостей наукового або прикладного характеру, викладених у зручній для вивчення і викладання формі» [8].

Професор М. Тимошик у «Книзі для автора, редактора, видавця» не подає визначення вказаної літератури, а відразу приступає до особливостей її редакторської підготовки [31].

Розуміємо, що у цілому навчальні видання відрізняються залежно від віку учнів, різновиду навчального закладу (наприклад, школа та ВНЗ), а також залежно від предмету – скажімо, для навчальних видань з історії характерне використання великої кількості карт, схем, уривків із історичних документів (переважно адаптованих), натомість читанка, як правило, не містить карт чи схем, для неї характерна власна система ілюстрування та супроводження основного тексту.

Викладені характеристики навчальних видань, наведені професором М. Тимошиком, розкривають їх специфіку порівняно з науковими або науково-популярними виданнями. «Основні риси навчальних видань включають:

1. Послідовність та системність. Матеріал у навчальних виданнях подається від простого до складнішого, що дозволяє читачеві систематично освоювати знання. Це сприяє зрозумінню та логічному зв'язку між різними концепціями і поняттями.

2. Чітка структурованість. Навчальні видання мають детально структуровану змістову частину. Вони ретельно розбиті на розділи, підрозділи, параграфи та пункти, що допомагає організувати та систематизувати знання для читачів.

3. Відповідність програмі. Зміст і проблематика навчальних видань повинні відповідати вимогам затвердженої навчальної програми. Це гарантує, що видання відповідає освітнім стандартам і меті навчального процесу.

4. Доступність викладу. Навчальна література повинна бути доступною для цільової аудиторії, у даному випадку – для дітей. Враховуючи специфіку сприйняття інформації дітьми, навчальні видання повинні бути написані з урахуванням їхнього рівня розвитку та здатності сприймати матеріал.

5. Практично перевірений фактаж. Матеріал, що міститься в навчальних виданнях, повинен бути підтверджений практикою і ґрунтуватися на загальновизнаних фактах і теоріях.

6. Відсутність полеміки. Навчальні видання не включають полемічних дискусій або суперечок. Вони ставлять своїм головним завданням передати об'єктивну та достовірну інформацію, уникаючи заангажованості у відповідних дебатах або суперечках.

7. Блоки для самостійних завдань, контрольних запитань і вправ. Навчальні видання часто містять блоки з завданнями, запитаннями та вправами, які дозволяють учням самостійно перевірити рівень свого засвоєння матеріалу. Це сприяє активному залученню учнів до процесу навчання, розвитку критичного мислення та самостійної роботи.

8. Регламентоване державними стандартами художньо-технічне та поліграфічне виконання. Видавці навчальних видань повинні дотримуватися стандартів, визначених урядовими органами, що регулюють якість поліграфічного виконання, тобто якість дизайну, верстку, друк, зображення та ілюстрації. Крім цього, видавці повинні забезпечувати високу якість і естетичну привабливість навчальних видань, незважаючи на стилістичні задуми та вправність ілюстраторів» [31, с. 305].

Ці характеристики підкреслюють важливість структурованості, достовірності, практичності та візуальної привабливості навчальних видань, що сприяють успішному навчанню та засвоєнню матеріалу учнями.

Більшість школярів опановує ту чи іншу дисципліну за допомогою основної навчальної літератури, а також деяких додаткових джерел. Тож учні використовують підручники, навчальні посібники, словники та довідники. Тому редактору належить передусім розібратися в їх різноманітній типології. М. Тимошик слушно зауважує, що типологічний ряд будь-якого виду видань можна найкраще виокремити, враховуючи адресність читача (споживача) та характер інформації, що міститься в цих виданнях. Адресність читача відображає цільову аудиторію або групу людей, для якої призначене конкретне видання. Наприклад, шкільні підручники адресовані учням різних рівнів та вікових груп.

У контексті навчальної літератури слід вирізняти «підручник, навчальний посібник, наочний посібник, курс лекцій, практикум, збірник вправ, хрестоматія, книга для читання» [31, с. 307].

Звісно, підготовка кожного із вказаних М. Тимошиком видань відрізняється, однак належне місце у цій типології необхідно віддати підручнику та посібнику, адже саме вони становлять основний корпус навчальних видань із більшості шкільних дисциплін.

Підготовка навчальних видань – складний багаторівневий процес. Вона обумовлюється як змістовою, так і їх структурною специфікою. Крім цього, варто розуміти, що складність роботи редактора над навчальною книгою зумовлена і функціями, що вона повинна виконувати. Тексти для навчальних видань дійсно виконують надзвичайно важливі функції, які включають інформаційну, пізнавальну та виховну складові.

Розробка навчальних видань вимагає складної внутрішньої конструкції, яка є результатом спільної роботи автора та редактора. Підручники повинні поділятися на розділи, підрозділи та параграфи, матеріал мають супроводжувати завдання для закріплення знань, актуалізації здобутих раніше навичок тощо.

Отже, розуміємо, що готуючи до друку шкільні видання, перед автором, редактором та іншими працівниками освітньої чи видавничої структури стоїть значна кількість завдань. Одним із них є приведення змісту навчальної книги до чинних норм та правил. При створенні навчальних підручників та навчальних посібників необхідно враховувати наступне:

- «навчальні книги повинні мати високий науково-методичний рівень, містити необхідний довідковий апарат;
- підручники та навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал має бути пов'язаний з практичними завданнями, в книзі повинні прослідковуватись тісні міжпредметні зв'язки» [2, с. 17].

Якщо мова йде про видання для початкової школи, то щільне місце у такій літературі займають також ілюстрації, причому їх технічне виконання,

якість суттєво вдосконалюється із кожним десятиліттям. Саме тому ілюстрації та художньо-технічне оформлення видання радянського часу будуть сторонніми сучасним дітям, за такими книгами навчатися буде вкрай не естетично та не цікаво.

Отже, складність роботи редактора над навчальною книгою зумовлена насамперед її місцем у початковому процесі та в опануванні учнями тих чи інших знань. Важливо підготувати не тільки якісний основний текст, що поділений на розділи, підрозділи, параграфи і так далі, а й скласти доцільний науково-довідковий апарат, розробити вдалу та доцільну для цільової аудиторії систему ілюстрування, підібрати влучне художньо-технічне оформлення та поліграфічне виконання.

1.2 Буквар – перша навчальна книга основ грамоти

Існування в сучасному суспільстві, яке постійно змінюється і оновлюється, потребує від особистості нестандартного мислення – креативності, творчої ініціативи, чутливості до проблем та оригінальних способів їх вирішення. Саме тому сучасна література для початківців значну увагу приділяє навчанню грамоти, творчому розвитку майбутнього учнів.

М. Вашуленко пише, що «буквар – це перша навчальна книга, за допомогою якої дитина вчиться читати. Саме з уроків навчання грамоти розпочинається її шкільне життя, на них вона вчиться читати і писати, відкриває для себе шлях до освіти» [6, с. 123]. Тому відповідальність, що лежить на авторах та редактору, у ході підготовки до друку букваря є напрочуд значною. Якісні букварі можливі тільки у тому випадку, якщо видавці врахували вікові, фізіологічні й психологічні особливості дітей 6-7 річного віку, рівень їхньої соціалізації, а також потурбувалися, аби книги відповідали санітарно-гігієнічним вимогам до цього виду навчальної літератури для початкової школи.

Згідно з енциклопедією української мови, термін «буквар» застосовується для позначення підручника, який використовується для

навчання письма та читання. У минулому в Україні його називали «азбукою», відтворюючи назву перших двох літер слов'янського алфавіту.

Також варто відзначити, що в 16-18 століттях поширеними були букварі, які називалися «граматиками» або «граматками». Це пояснюється тим, що такі підручники мали не лише букви, але й навчали основам граматики та правопису. Термін «буквар» вперше використав Мелетій Смотрицький на початку 17 століття, зразок взявши з латинського слова «abecedarium».

Таким чином, історично розвиток терміну «буквар» в Україні пов'язаний з різними найменуваннями та етапами розвитку підручників для навчання письма та читання. Також в історії українського букваря наявні різні його назви, однак основна тема залишається незмінною – навчання грамотності.

В основі букваря – абетка, однак практикується варіативне вивчення літер, а не відповідно до українського алфавіту. Однак, варто зауважити, що в методиці навчання грамоти, а відтак і упорядкування букваря, завжди стояла проблема щодо порядку вивчення літер. В цілому можна зауважити різні підходи до вказаної проблеми. Так, «тривалий час укладачі букварів враховували принцип труднощів вимовлення і вирізнення того чи того звука зі слова. Наприклад, вважалося, що легко зі слова виділяти голосні звуки, які можна вимовляти протяжно, за ними так само, вимовляючи протяжно, виділяли сонорні приголосні, які характеризуються великою силою звучності» [29, с. 223]. За іншою методикою пропонувалося починати вивчати ті літери, звуки яких діти чули в природі. Також існувала теорія щодо частоти використання букв та звуків – які вживаються частіше, ті й варто вивчати першими.

У наш час прийнято використовувати так звану буквицю, ініціал – велику літеру, що розміщують зліва, саме її і вивчають діти. Буквиці часто перетворювалися в складні малюнки, що зображали звірів, птахів, які мають стосунок до певної літери (наприклад, традиційно із літерою «І» вивчали «індик»). Як у минулі століття, так і сьогодні ці букви виділяють також

кольором (в давні часи це кіновар'ю (червоною фарбою), золотом, іноді – декількома фарбами одночасно).

Звісно, із століттями розвитку букварів їх вигляд та змістове наповнення змінилися. Якщо скажімо у часи І. Федоровича (Федорова) у букварях вміщувалися переважно уривки зі Слова Божого, то релігійні тексти є нетиповими для такої книги, а замість них можна побачити уривки із художньої творчості, призначеної для дітей.

Принципи формування змісту навчальних підручників, включаючи букварі, які згадуються О. Жосан, є важливими для розробки ефективних навчальних матеріалів. Розглянемо кожен з цих принципів детальніше:

– «Логічний принцип. Згідно з цим принципом, зміст підручників слід організовувати відповідно до сучасної логічної структури певної науки. Це означає, що матеріал повинен бути систематизований та поданий у послідовному порядку, починаючи з простого і переходячи до складнішого. Така логічна послідовність сприяє зручному сприйняттю та розумінню навчального матеріалу.

– Психологічний принцип. Цей принцип передбачає врахування психологічних особливостей учнів при викладі матеріалу. Наприклад, використання ілюстрацій, діаграм, прикладів, завдань для самостійної роботи може сприяти кращому сприйняттю та засвоєнню матеріалу.

– Генетичний принцип. Цей принцип вимагає розміщення матеріалу в підручнику у послідовності, яка відображає його історичний розвиток. Це дозволяє учням краще розуміти еволюцію певної науки або предмета навчання, дотримуючись логічної послідовності в організації навчального матеріалу» [11, с. 7–8].

Також зміст повинен формуватися, виходячи із таких правил:

1. Науковість змісту є важливим правилом при формуванні навчальних підручників, включаючи букварі. Основна ідея полягає в тому, що матеріал, який включений до підручника, повинен відповідати актуальним науковим дослідженням, концепціям та тлумаченням у відповідній галузі знань.

Це означає, що вміст букваря має базуватися на досягненнях сучасної науки та відображати актуальні факти, поняття і закони, що відповідають віковим та пізнавальним можливостям учнів. Автори підручників повинні стежити за оновленнями і розвитком наукових даних і трактувань у відповідній області, щоб забезпечити наукову точність та актуальність навчального матеріалу.

2. Філософсько-світоглядне спрямування, що повинно сприяти формуванню уявлень про світ, місце людини у ньому, сенс життя, про позитивні та негативні звички, певні риси характеру тощо.

3. Виховний потенціал. О. Жосан пише, про у цьому контексті про «моральне виховання учнів, формування етичних норм і ціннісних орієнтацій; виховання в учнів почуття патріотизму; виховання в учнів почуття інтернаціоналізму, толерантності в міжнаціональних стосунках» [11], а також буквар повинен сприяти формуванню громадянської позиції, екологічної свідомості, ерудованості тощо.

4. Дидактична досконалість та розвивальний ефект навчального матеріалу. На наш погляд, це одна із найбільш важливих складових, що забезпечує системність і логічність викладу навчального матеріалу, а також доступність поданої інформації учням 1-го класу, достатня наочність та ілюстрованість сказаного [11, с. 10].

Особливо обачно до букваря варто підбирати тексти. Адаптація спеціальної інформації у пізнавальних виданнях для дітей повинна відбуватися за допомогою цілої низки прийомів – логіко-композиційного, фактологічного, мовностилістичного [18].

Сторінки букваря мають бути привабливими та стимулюючими для дітей. Це означає, що матеріал повинен бути яскравим, емоційним та захопливим, що сприяє не тільки набуттю загальних знань, а й виховному впливу на дитину.

У букварі можуть використовуватися різні методики і підходи до навчання читання, які допомагають розвивати різноманітні навички читання у

дітей. Наприклад, це може включати голосне та мовчазне (напівголосне) читання, читання ланцюжком, інтонаційне читання та інші. Це допомагає дітям оволодіти різними аспектами читання і розвивати їх комунікативні та виразні навички [6, с. 122]. Крім цього, учні повинні не тільки навчатися читати, а й поступово вдосконалювати свою техніку читання, розвивати образне мислення, вчитися розуміти та розповідати прочитане.

Як стверджує Е. Огар, основу літературного твору складає сюжет і зумовлює силу його впливу на читача. У творах для молодших школярів надають перевагу односюжетним лініям з безперервним викладом – стежити за кількома сюжетними лініями дітям такого віку ще важко [26, с. 108].

Ще одна важлива складова книги – логічність. Аналіз дитячих видань, особливо нехудожнього характеру, щодо логічної структурності викладу матеріалу засвідчує, що деякі автори нехтують цією вимогою.

Щодо художньо-технічного оформлення та поліграфічного виконання видання, то варто вказати, що видавцям рекомендують використовувати різні шрифтові та кольорові видалення, що допоможе учневі зрозуміти, де подано літеру, що вивчається тощо. Крім цього, кольорові вставки урізноманітнюють навчальну сторінку, допомагають учневі навчатися цікаво.

Зображення на сторінках навчального видання, безумовно, має бути чітке, однакової контрастності як в одному примірнику видання, так і в усьому тиражі. Особливо така вимога посилюється для книг, що адресовані сучасним дітям. «Навчальне видання залежно від його виду та товщини блока може бути в палітурці типу 5, 6 чи 7 або в обкладинці типу 1, 3 чи 4. Палітурка має мати гладку поверхню. Рекомендовано використання покривного матеріалу з прозорим полімерним покриттям» [9].

Таким чином, основна складова букваря, як і будь-якого іншого видання, – зміст. Зважаючи на те, що до букваря включають прозові та поетичні твори, вони насамперед повинні бути пристосовані до читацької аудиторії. Важлива складова у творах художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку

– сюжет. Також видавці повинні звертати увагу на належне художньо-технічне оформлення книги і на відповідне до норм та стандартів поліграфічне виконання видання.

1.3 Історія українського букваротворення

У наш час складно уявити навчання грамотності без букваря, саме ця книга відома кожному учневі, з неї розпочався шлях дитини на освітній ниві. Саме тому потреба в букварі, абетці як такої виникла дуже давно.

В основі букваря, зазвичай, лежить абетка, яка є системою письма, що складається з уніфікованого набору письмових знаків, відомих як букви. Історія створення абетки починається з появи потреби фіксувати мовлення за допомогою письма. У процесі навчання читання та письма, початкове вивчення букв є важливим кроком, оскільки дитина ознайомлюється зі звуковими та графічними представленнями мовних одиниць.

Звісно, буквар допомагає вчити дітей розпізнавати, називати та писати букви, формуючи основу для подальшого розвитку навичок читання та письма. Алфавіт представляє собою систематично впорядкований набір букв, які відповідають звуковим одиницям мови. Це структурований спосіб організації письма, що дозволяє людям усвідомлено відтворювати та сприймати мовлення за допомогою писемних символів. Крім цього, розуміння абетки та її ролі в процесі навчання є фундаментальним для розвитку навичок читання, письма та комунікації.

У Енциклопедії української мови вміщено таке тлумачення слова «алфавіт»: «сукупність літер, прийнятих у писемності якої-небудь мови і розміщених у певному усталеному порядку; азбука, абетка. Найдавніша, що дійшла до нас, слов'янська писемність знає два алфавіти – кирилицю і глаголицю» [34, с. 35].

Так, перший відомий буквар в Україні пов'язується з іменем видатного діяча Івана Федорова (Федоровича). Іван Федоров був друкарем, видавцем і редактором у XVI столітті. Відновлення на українських землях

книгодрукування мало важливе значення для національної культури та розвитку навчальних видань зокрема. Свої букварі друкар видав у Львові 1574 року та в Острозі 1578. Однак найменування цих книг букварями є умовним, адже стародруки не мали назви.

Як свідчать дослідники, «буквар І. Федоровича слугував зразком видання книг цього різновиду для навчання грамоти протягом усього XVII ст. і мав величезний вплив на зміст та структуру букварів до кінця XVIII ст.» [18, с. 42]. Можемо також стверджувати, що саме вказаний буквар став вказівником для розвитку навчальної літератури. Однак вигляд та структура цього букваря були напрочуд нетиповими та складними за сучасними мірками. Так, «оригінальною рисою львівського підручника стало те, що всю його першу частину розподілено на параграфи, позначені на полях кириличними цифрами (літерами під титлами) від 1 до 99, а далі – сотнями від 100 до 500. Унизу 48-ї сторінки завершено перелік сотень і подано числа на позначення однієї, двох та трьох тисяч» [14, с. 63]. Таке розташування цифр, за переконаннями дослідника видавничої справи в Україні І. Ісаєвича, говорить про те, що вона впроваджена для заучування числового значення літер [14].

Наступне видання Букваря І. Федорова побачило світ в Острозі приблизно 1578 р. Воно починається заставкою і написом в'яззю: «Начало оученіѦ дѣтемъ», що свідчить про те, що уже тоді книга розглядалася як першооснова для навчання дітей грамотності. Початок книги присвячений грецькому алфавіту, а також молитвам, що були представлені як у грецькій мові, так і в перекладі на церковнослов'янську мову. Далі йде повторення тексту букваря, а в кінці міститься сказаніє чорноризця. Після смерті Федоровича в острозькій друкарні продовжили видавати дещо видозмінений буквар і низку інших навчальних книг, що сприяло популяризації навчальної літератури.

у 1612 році у Львові друкар Памво Беринда надрукував «Букварь (грамматичку) языка словенска, писаній чтенія учитеся хотящимъ въ полезное руковоженіе». Цей буквар був призначений для тих, хто бажав

навчитися читати і писати українською мовою (тодішньою слов'янською мовою). Книга була видана у великому тиражі – 600 примірників.

Це видання є одним з найстаріших українських букварів і має велике значення як пам'ятка української культури та розвитку освіти. Воно свідчить про початки навчання української мови і поширення грамотності серед українського населення. Також згодом букварі друкувало і ставропігійське братство у Львові.

Перший Буквар у Києві був надрукований друкарем-запорожцем Тимофієм Вербицьким. Він спочатку працював у Лаврській друкарні, а пізніше, близько 1624 року, він заснував свою власну друкарню на Подолі. У 1627 році був надрукований перший буквар, виданий Тимофієм Вербицьким. Цей буквар мав значну історичну вагу, оскільки він є одним з найстаріших українських букварів і свідчить про розвиток освіти та поширення грамотності українського населення. Робота Тимофія Вербицького внесла великий внесок у розвиток книгодрукування в Києві та поширення української літератури. Довгий час вважалося, що перший буквар у Києві вийшов із-під верстату Києво-Печерської Лаври та датувався дещо пізнішим часом, однак примірників його видання не вдалося знайти, що свідчить про певну хибність гіпотези.

Техніка друку букварів тривалий час не змінювалася. «Для того, щоб робити набір книги, потрібно було виготовити необхідну кількість шрифтів одного стилю, аби окремі літери не виділялися в загальному наборі. Для оформлення книжки у друкарнях мали цілий запас вирізаних в дереві заставок, ініціалів, кінцівок та інших елементів декору книжки. З них робили відбитки друкарською чорною фарбою або кіновар'ю, що надавало книжкам ошатнішого вигляду» [17, с. 59].

Протягом XVII та XVIII ст. вийшла друком низка словеноруських букварів. Букварі на основі народної української мови укладаються з XIX століття, коли народна мова почала поступово займати належне місце в житті українського суспільства.

Серед відомих букварів ХІХ століття – «Букварь южнорусский» Тараса Шевченка (СПб., 1861), «Українська абетка» Миколи Гатцука (М., 1861), «Граматка» Пантелеймона Куліша (СПб., 1857, 1861).

Привертає увагу, зокрема, перше видання «Граматки» П. Куліша, яка вийшла 1857 року в Санкт-Петербурзі. Це була унікальна книга, що поєднувала відразу кілька наукових дисциплін, а саме основи письма, читання та початки арифметики – саме це робило її універсальною у навчанні грамоти та унікальною у плані аналізу. Зміст першого видання складався переважно з церковних творів, що підкреслювало традицію минулих століть. Буквар «був написаний фонетичним правописом, що пізніше отримав назву «кулішівка» і став основою сучасного українського правопису» [3, с. 41].

Погоджуємося із О. Бондарчук, що одним із найвідоміших букварів ХІХ століття в Україні є «Букварь Южнорусский» Тараса Шевченка, виданий у 1861 році. Це було видання, яке мало великий культурний та літературний вплив на українське суспільство. Тарас Шевченко, відомий український поет і художник, зробив вагомий внесок у розвиток української літератури та освіти. Його «Букварь Южнорусский» був унікальним виданням, яке поєднувало навчальний матеріал з народними творами та молитвами. Він не лише вчив дітей алфавіту та основам читання, але й передавав українську культуру та патріотичні почуття через свої тексти [3]. Автор, як і його попередники для вивчення приділив значну частину в підручнику саме народним творам (думам, прислів'ям та приказкам), адже протягом усього життя він прагнув популяризувати народну мову та культуру.

Валуєвський циркуляр, що був виданий 30 липня 1863 року, забороняв видання навчальної літератури українською мовою та вводив низку інших утисків на розвиток функціонування української мови. Це мало негативне значення і на розвиток букварів.

Поступове відродження української національної педагогічної думки, а також зміцнення сфери книгодрукування розпочинається тільки на початку ХХ ст. До 1917 року активно продукується різноманітна навчальна література,

зокрема і книги для навчання читати. Скажімо, Софія Русова, педагогиня та активістка, дійсно відома як організаторка початкової освіти в Україні. У 1906 році вона уклала «Український буквар», який мав велике значення для розвитку української шкільної освіти. У передмові до «Українського букваря» Софія Русова зазначила, що «підручник був складений на основі давнього букваря професора Олександра Потебні, який той склав ще в 60-ті роки XIX століття для недільних шкіл. Однак, через обставини Олександр Потебня не зміг надрукувати свій буквар» [3, с. 42].

У букварі С. Русової викладено лише матеріал для навчання письма і читання, тобто навчання арифметики в одній книзі із буквами, педагогиня вважала на тоді уже не доречним. Із букваря Потебні вона перейняла увесь порядок звуків, однак збільшила приклади для читання. Для прочитанки авторка підбрала поезію Т. Г. Шевченка «Ранок», «Вечір», «Рідна мова». З допомогою букваря можна було вчити дні тижня, місяці, пори року тощо.

За рік після цього (1907 р.) було видано буквар Б. Грінченка, що мав назву «Українська граматики до науки читання й писання». Книга складається з чотирьох частин:

- 1) власне букварної частини (с.1-36),
- 2) хрестоматії текстів для читання під назвою «Читання після азбуки» (с.37-54),
- 3) пропису (с.55-60),
- 4) післямови автора під назвою «До вчителів» (с.61-64) [36, с. 162].

Після входження України у СРСР розпочався радянський період букваротворення. Навчальні книги цього часу містили значну кількість пропаганди та возвеличували псевдоцінності, нав'язані ідеологією.

Отже, розвиток букварництва в Україні бере свій початок із 1574 року, саме тоді було уперше надруковано буквар І. Федоровича, що мало важливе значення для книговидавничої справи та освіти.

1.4 Видавництва, які випускають букварі в Україні

Видавнича справа є важливою галуззю, яка відіграє суттєву роль у комунікаційній діяльності інших соціальних інститутів. Видавництва забезпечують поширення знань, інформації та культурних цінностей шляхом видання різноманітних друкованих матеріалів, таких як книги, журнали, газети та інші види літературних творів. Відповідно до визначення професора М. Тимошика, «видавництво – це створене у відповідній організаційно-правовій формі підприємство, головним змістом діяльності якого є підготовка, випуск і реалізація різних видів друкованих, електронних та комбінованих видань» [31, с. 46].

Є багато видавництв, які випускають навчальну літературу, зокрема і букварі. Лідерами з видання підручників для шкіл є видавництва «Генеза» (Київ), «Ранок» (Харків), «Освіта» (Київ), «Навчальна книга – Богдан», «Підручники та посібники» (Тернопіль), «Школа» (Харків) та низка інших.

Скажімо, «Генеза» – одне з найбільших видавництв сучасної України, яке засноване 1992 року та основний напрям діяльності для себе визначило навчальне книговидання. Директором видавництва є М. Чаюн. Саме у цьому видавництві «вперше в Україні було створено оригінальні (нерадянські) підручники з історії України, всесвітньої історії, зарубіжної літератури, української мови і літератури, іноземних мов, біології та математики» [40].

Однак у наш час до змісту навчальних видань «Генези» виникає низка зауважень. А також щодо того, яким чином йому вдається отримувати левову частку державних замовлень [40].

Серед букварів, зокрема, було видано підручник з української мови для 1-го класу за авторства С. Тарнавської та В. Науменко [34]. Треба додати, що за авторства С. Тарнавської виходять друком й інші видання для початкової школи, зокрема «Я досліджую світ». Видавництво у наш час пропонує і низку електронних навчальних підручників.

Видавництво «Літера ЛТД», що розміщене у Києві, створене 1992 року. Упродовж трьох десятиліть видавництво плідно працює над створенням навчальної літератури для дошкільних закладів освіти, середньої загальної і професійної освіти, студентів вишів. Привертає увагу, зокрема, серія «Класна абетка», яка допомагає юним читачам не тільки вивчити літери, а й ознайомитися із народною культурою, видатними українцями, вивчити низку рослин та тварин, запам'ятати назви пам'яток, обрядів тощо.

Крім цього, чимало навчальних видань було підготовлено відповідно до програми НУШ для початкової школи, серед яких щільне місце посідає буквар О. Іщенко та С. Логачевської [15], підручник «Я досліджую світ», «Читанка», зошити та схеми.

Видавництво «Освіта» за своєю спиною має понад столітню історію. Воно засноване 1920 року в Харкові, до здобуття Україною незалежності носило назву «Радянська школа». Сьогодні функціонує у Києві, у 2018 році відбувалося його приєднання до державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики».

У цьому видавництві протягом двох десятиліть готують до друку букварі Вашуленків, наприклад 2018 року видано «Українська мова. Буквар», що ідентифікований як підручник для 1 класу у 2 частинах за авторства М. С. Вашуленко та О. В. Вашуленко [7].

Привертає увагу і ТОВ «Видавництво «Грамота»», що засновано у грудні 2000 р. У видавництві виходять друком видання для початкової, середньої та старшої школи, професійно-технічної освіти, вищої школи; наукові, науково-популярні й мистецькі видання; художня література.

Важливу роль відіграють підручники для школи різних навчальних дисциплін, низка навчальних зошитів, схем тощо. Також цільне місце серед видань для початкової школи у «Грамоті» займають букварі та післябукварні читанки М. Захарічука, детальніше який ми проаналізуємо у 2 розділі.

Хоча буквар як підручник розрахований на учнів 1-го класу, часто до вивчення літер батьки зі своїми дітьми беруться значно швидше. Так,

харківське видавництво *«Школа»* пропонує книгу В. Федієнка *«Буквар Читайлик»* для дітей від 4-х з половиною років [35]. Видавничий дім *«Школа»* є українським приватним видавництвом, яке спеціалізується на виданні дитячої та навчальної літератури. Воно було засноване у місті Харків у 2002 році. Його засновником є Андрій та Василь Федієнки, за авторства другого із них виходить чимала кількість видань, зокрема і вказаний нами буквар.

Історія Видавничого дому почалася з публікації серії для дошкільнят *«Крок до школи»* й нині популярного в Україні *«Букваря-читайлика»* В. Федієнка. Авторству останнього також належать посібники серій *«Малятко»*, *«Подарунок маленькому генію»*, *«Дивосвіт»* і *«Мамина школа»*. За роки свого існування, видавництво заснувало низку серій, налагодило співпрацю із авторами та ілюстраторами, попрацювало над питаннями розповсюдження своєї продукції.

У Тернополі розміщене ще одне потужне видавництво, що спеціалізується на продукуванні навчальної літератури – *«Навчальна книга-Богдан»*. Воно засноване 1997 року, директор та головний редактор видавництва Богдан Будний. Основний акцент серед продукції припадає на навчально-методичну літературу для школи та дошкільників, довідникову та художню літературу. Крім цього, видавництво займається книготорговельною діяльністю, має налагоджену мережу магазинів *«Дім книги»*.

Серед навчальної літератури чільне місце займає книга для молодших школярів. Для дітей дошкільного віку було видано, зокрема, *«Букварик. Абетка дошкільника»* В. Рожнів, що допомагає дітям опанувати вміння читати ще до школи, рекомендовано із 4-ох років. Також привертає увагу і *«Післябукварна читанка»* для 1 класу як є своєрідним посібником та адаптована до програми НУШ і низка зошитів із розвитку письма.

Крім цього, видавництво розробляє та видає для учнів початкової школи робочі зошити, мовні тренажери, бліцконтролі, картки поточного та тематичного контролю знань, збірники творів, довідкову літературу. Для учнів молодшої школи розроблені посібники і зошити із серій *«Захоплююча*

українська», «Зіркова мандрівка», «Математика з усмішкою», «Природа рідного краю», «Світ малого українця», та багато інших.

Також у Тернополі функціонує і приватне видавництво *«Підручники і посібники»*, що засноване в 1996 році Ярославом Гринчишиним та Ярославом Гап'юком. Як вказано на сайті видавництва «Шкільні підручники, робочі зошити, методичні посібники, довідники, словники, наочність, а також художні та подарункові видання «Підручників і посібників» знані й затребувані в Україні. Видавництво має власну потужну поліграфічну базу, що дозволяє швидко і якісно реагувати на запити споживачів».

Видавництво пропонує різноманітну літературу для дітей та навчальні посібники, включаючи буквари. Один з таких букварів, під назвою «Українська мова. Буквар: підручник для 1 класу», авторство Н. Кравцової та О. Придатка [21], отримав гриф Міністерства освіти та науки України.

Буквар розбитий на дві частини, кожна з яких призначена для одного семестру навчання. Особлива увага приділена розвитку усного мовлення, і цьому сприяють малюнки, які представляють цікаві та доступні теми для першокласників, такі як «Ігровий майданчик», «Картинг», «Парк розваг», «Цирк», «Тварини моря» та «Біля річки». Цей буквар має підтримувати учнів у процесі оволодіння основами читання та письма, розвивати їх мовленнєві навички та візуальне сприйняття. Ретельно видавці укомплектовували й ілюстративний матеріал, який би сприяв можливості учителя створити різноманітні ігрові ситуації, що покращують вивчення заданої теми. У виданні вміщено чимало мовно-логічних завдань ігрового характеру, а також лото, різноманітні ребуси, анаграми, чистомовки і навіть скоромовки.

Видавничо-поліграфічна фірма *«Абетка»* заснована восени 1997 року. «Абетка» прагне своєчасно реагувати на зміни, що відбуваються в сучасному світі, зокрема в галузі освіти. Видавництво бере участь у національних книжкових виставках, конференціях, методичних семінарах. Участь у книжкових виставках «Форум видавців», «Книжковий світ» показала, що за

асортиментом і якістю пропонованої продукції видавництво «Абетка» впевнено утвердилося на ринку навчальної літератури України.

Кам'янець-Подільське видавництво «Абетка» видає підручник А. Запольської «Українська мова. Буквар» у двох книгах, а також післябукварик, читайлик, навчальні зошити з різних навчальних дисциплін для першокласників [12].

Отже, на видавничому ринку в Україні налічується низка видавництв, що продукують букварі як підручники для учнів 1-го класу, а також як розвивальні видання для дошкільнят, серед яких важливе місце посідають «Грамота», «Генеза», «Навчальна книга – Богдан», «Підручники та посібники», «Освіта», «Школа».

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА РОБОТИ РЕДАКТОРА НАД БУКВАРЯМИ АВТОРІВ М. ТА О. ВАШУЛЕНКІВ; О. ІЩЕНКО ТА С. ЛОГАЧЕВСЬКОЇ; М. ЗАХАРІЙЧУКА

2.1 Вимоги до сучасного підручника для початкових класів

Початкова школа – це перший освітній рівень, який закладає фундамент в освіті сучасного школяра та стає початком для подальшого навчання та вдосконалення вмінь та навичок дітей. Тому педагоги минулих століть також розуміли, наскільки важливо знайти вдалу форму навчання учнів початкової школи. У ХХІ столітті початкова школа стикається з новими вимогами, які включають всебічний розвиток та виховання особистості, а також формування у учнів бажання та вміння навчатися, і навичок інтегрованого навчання. Для досягнення цих цілей кожен вчитель початкової школи прагне створити такі умови, за яких дитина зможе розвивати свої пізнавальні можливості та здібності.

У цьому процесі велику роль відіграє шкільний підручник. Підручник стає інструментом, який сприяє активному навчанню, розкриває можливості для вивчення різних предметів та розвитку різних аспектів особистості. Він має враховувати потреби сучасної освіти, включати цікавий та змістовний матеріал, сприяти розвитку критичного мислення, творчих навичок та комунікативних здібностей учнів.

Додатково, варто зазначити, що впровадження концепції «Нової української школи» в 2016 році і прийняття Державного стандарту початкової освіти в 2018 році означило новий етап у розвитку початкової освіти в Україні. Це також вплинуло на вимоги до сучасних навчальних підручників.

Я. Кодлюк слушно зауважує, що підручник є моделлю навчального процесу, яка відображається у змісті навчальної книги (підручника як основного носія знань в початковій освіті) та в дидактичній організації навчального матеріалу (як засобів навчання). Це означає, що сучасні навчальні

підручники повинні відповідати новим педагогічним принципам, передбачати інтерактивні методи навчання, розвивати критичне мислення, сприяти самостійному опрацюванню матеріалу та підтримувати індивідуальні особливості учнів [19, с. 286].

О. Жосан у статті «Шкільний підручник: яким йому бути» подає основні критерії підготовки таких книг. Так, «підручник повинен містити систематизований виклад навчального матеріалу, що відповідає навчальній програмі з певного предмета, а також вимогам до обсягу і ступеня науковості розгляду матеріалу, співвідношення його розділів, параграфів із одиницями навчального часу, що відводиться на вивчення матеріалу» [11, с. 74].

Тому у навчальній книзі, як пише Я. Кодлюк, має бути представлений матеріал, спрямований на дослідницьку, творчу діяльність особистості, її участь в діалозі з автором чи персонажами підручника, зіставлення різних поглядів і підходів, врахування оціночної позиції щодо поданого навчального матеріалу, рефлексивне оцінювання прочитаного [19, с.7].

Розроблені вимоги також включають вимоги до структури підручника. Підручник повинен мати чітку та зрозумілу структуру, що сприяє організованому і логічному сприйняттю матеріалу. Доцільно виділити такі елементи структури підручника:

1) змістова ланка: Це основний текст підручника, який містить інформацію, необхідну для навчання. Вона може бути супроводжена ілюстративним матеріалом, який допомагає візуалізувати та конкретизувати інформацію. Також у змістову ланку можуть входити вступні розділи, основна частина, висновки, узагальнюючі тексти, наочні схеми та інший додатковий матеріал, який унаочнює сказане, допомагає учневі краще зрозуміти матеріал, розвивати свою допитливість, креативне мислення, творчу уяву тощо.

2) навчально-методичний апарат: завдання на систематизацію та самооцінювання навчальних досягнень учнів (вони можуть бути представлені різноманітними вправами, задачами, що допомагають перевірити рівень знань

учня, краще вивчити тему), інструкції щодо здійснення основних видів діяльності тощо;

3) довідково-супровідний апарат: до цієї складової традиційно належать додатки, тлумачний словник термінів, покажчики, список використаних та рекомендованих для вивчення певної теми джерел та ін. [10, с.75].

Отже, тільки при вдалому поєднанні усіх вказаних складових видання можна говорити про те, що підручник добре сконструйований та стане помічником сучасному учневі у навчанні.

Основний текст є першочерговим для підручника, саме він визначає специфіку видання та дозволяє укомплектовувати навчально-методичний та довідково-супровідний апарат. Ядро основного тексту, як пише О. Трухан, складають інформація про найважливіші ідеї і поняття, наукові доведені та загальноприйняті теорії, історичні події та явища. «У шкільному підручнику розгорнутий виклад матеріалу поєднується з конспективним. Основні факти подаються детально, образно, доповнюються документами та ілюстраціями. Факти другорядної значущості подаються, як правило, конспективно» [33].

Отже, як ми зауважили, головним елементом змістової ланки є основний текст. Його прийнято класифікувати за різноманітними критеріями, зокрема за змістом основний текст поділяють на вступний; інформаційний; заключний або підсумковий. Розглянемо детальніше кожен із них.

Як правило, відкриває навчальний підручний або окремих його розділ *вступний* текст. Він являє собою короткий опис основних елементів підручника або ж теми, а також може містити рекомендації для учасників навчального процесу щодо його використання. О. Трухан слушно зауважує, що у вступному тексті підручника іноді наводяться особливості предмета (курсу), що вивчається, а також перелік основних умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні [33, с. 110]. Це робиться з метою компенсувати низький рівень розвитку в учнів навичок самостійної роботи з підручником та повністю використовувати всі його можливості. Включення такої інформації у вступний текст дозволяє учням отримати загальне уявлення про предмет і

навчальний курс, а також зрозуміти, які вміння і навички вони мають розвивати під час вивчення цього предмета. Вона стимулює учнів до самостійної роботи з підручником та активного залучення до навчального процесу.

Інформаційний текст – це основний навчальний матеріал, який треба опанувати учням. Зважаючи на те, що матеріал в підручнику підлягає особливої систематизації, то його автор та редактор поділяє на розділи, глави, теми (параграфи) і пункти. У початковій школі основний текст не повинен бути розлогий, не має містити відступів від теми та викладається логічно і коротко. Кількість фактів та прикладів також повинна відповідати можливостям учнів щодо рівня сприйняття.

О. Пометун правильно зауважує, що у багатьох підручниках основний текст розділу або теми закінчується завершальним або підсумковим текстом, в якому автори узагальнюють зміст та формулюють оціночні висновки. Проте, в дидактиці не існує чіткої концепції такого тексту, що визначала б його значення для покращення якості навчання учнів.

Відсутність чіткої концепції завершального тексту дає вчителю можливість поставити перед учнями спеціальні завдання, що стимулюють їх до формулювання власних висновків з вивченого матеріалу. Це сприяє розвитку критичного мислення, умінь самостійно аналізувати і узагальнювати інформацію, а також формуванню особистісно-орієнтованого підходу до навчання. Однак, на наш погляд, підсумки вкінці розділу здатні допомогти учням засвоїти матеріал, виокремити головне.

Отже, основний текст навчальної книги прийнято поділяти на вступний, інформаційний і підсумковий. Усі вони не є обов'язковими для кожного підручника, проте їх бажано подавати задля покращення розуміння змісту підручника школярами. До основного тексту подано чимало вимог, дотримання яких допоможуть створити якісний навчальний продукт для учнів сучасної школи.

Крім цього, існує й низка методичних рекомендацій щодо того, як упорядкувати текст у підручнику. Так, кожен розділ повинен бути присвячений тільки одній темі. Важливо, за вимогами НУШ, не забувати про міжпредметні зв'язки та тенденцію до навчальної інтеграції. Як відомо, у ході інтегрованого навчання учні вивчають теми більш комплексно завдяки тому, що відбувається об'єднання у той чи інший спосіб предметів, окремого навчально матеріалу тощо. Метою такого об'єднання є насамперед те, аби учні отримали більш комплексні знання, розуміли міжпредметні зв'язки тих чи інших явищ та вміли краще знання застосовувати на практиці.

Крім цього, учні початкових класів мають обмежену здатність до тривалої концентрації на одній діяльності. Тому важливо включати різноманітні види діяльності в межах одного розділу підручника. Це можуть бути практичні роботи, спостереження, вправи, запитання та інші активності, що сприяють набуттю різних навичок та вмінь.

Отже, шкільний підручник повинен відповідати нормам сучасного навчання, додатково варто звертати увагу й на специфіку початкової освіти, адже це перший освітній рівень, який закладає фундамент в освіті сучасного школяра та стає початком для подальшого навчання та вдосконалення вмінь та навичок дітей.

Оскільки букварем користуються учні початкової ланки освіти, то розглянемо *поліграфічне* оформлення для дітей другої групи (молодший шкільний вік). Відповідно до стандарту «Поліграфія. Видання для дітей. Загальні технічні вимоги», «відстань між рядками має бути не менше, ніж 32 пункти (12,0 мм)» [9]. Рекомендується розташовувати похилі лінії під кутом 65° для письма зразків літер і їх елементів. Цей кут сприяє правильному напрямку руху ручки під час письма і допомагає формувати вміння писати літери з правильною нахилом. Щодо написання літер, то видавці можуть скористатися кольоровими фарбами, однак необхідно зберігати однаковий підхід для усіх сторінок книги.

Стандарт також вміщує низку рекомендацій щодо кількості тексту на одній сторінці, адже діти ще не звикли до великих обсягів текстового матеріалу та швидко втомлюються. Так, обсяг тексту на сторінці видання не повинен перевищувати 200 знаків. Щодо способів його подання, то «висота літер рисованого шрифту має відповідати кеглеві шрифту не менше, ніж 16 пунктів (6 мм). Інтерліньяж має бути збільшений не менше, ніж на 4 пункти. Кегель шрифту текстівки рекомендовано не менше, ніж 12 пунктів. Основний текст має бути розміщений на одній шпальті. Якщо текст займає не більше, ніж $\frac{1}{2}$ сторінки, він може бути розміщений на двох шпальтах» [9].

Щодо ілюстративного матеріалу, то він є обов'язковою складовою букваря. «Текст та ілюстрація мають бути розміщені так, щоб мінімальна довжина рядка становила $4\frac{1}{2}$ квадрата (81 мм). Текстівка має бути розміщена від ілюстрації на відстані не менше, ніж 12 пунктів (4мм). Рекомендована ілюстративність навчального видання не менше, ніж 30 %» [9]. Крім цього, треба вказати, що ілюстрації повинні вдало доповнювати текст, допомагати учням розвивати логічне мислення, розв'язувати проблемні ситуації тощо.

Можна зробити висновок, що підручник для початкової школи повинен складатися зі змістової ланки, мінімального набору навчально-методичного апарату та довідково-супровідного апарату. Змістова ланка підручника включає текстовий матеріал та ілюстративний матеріал, які передають необхідну інформацію для навчання учнів. Також довідково-супровідний апарат складається з додатків, таких як словник, тлумачний словник термінів, довідкові дані, список рекомендованої літератури. Ці додаткові матеріали допомагають учням у розумінні і поясненні термінів, отриманні додаткової інформації та розвитку додаткових навичок. Окрім цього, наявна ще значна кількість вимог і рекомендацій щодо структури та змісту й художньо-технічного оформлення підручників.

2.2 Особливості текстового наповнення букварів

Навчальна література для початкової школи має за мету передати дітям закодовані у словесних художніх образах поняття про навколишню дійсність. Однак, важливо розуміти, що сприйняття книги початківцями сьогодні може бути інше, оскільки сучасний світ пропонує різноманітні способи отримання інформації.

Сучасний редактор повинен з різних сторін бачити текст, бути знавцем мови, глибоко розуміти усю технологію редакційно-видавничого процесу, знання технічних правил складання та верстання, добре володіти технікою і методикою коректури тощо.

Для аналізу було обрано такі видання:

– *Вашуленко М. С., Вашуленко О. В. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : у 2 ч. Київ : Освіта, 2018.*

– *Ищенко О., Логачевська С. Буквар : підручник для 1-го класу : у 2 ч. Київ : Літера ЛТД, 2018.*

– *Захарійчук М. Д. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : (у 2 ч.). Київ : Грамота, 2018.*

Кожний із букварів починається вступним розділом, а вивчення літер та звуків припадає приблизно на 30 сторінку першої частини. Відповідно до букварів, учні будуть вивчати спочатку головні літери, однак кожен із аналізованих нами підручників подає свій порядок їх вивчення.

У букварі *М. та О. Вашуленків* часто використовуються *QR-коди*, з використанням яких можна прослухати вірші. Наприклад, при вивченні літери «А» учням пропонується: «*Послухайте вірш. Запам'ятайте слова зі звуком [а]*» [7, с. 34], після чого подається відповідний *QR-код*. У такий спосіб дітей привчають запам'ятовувати звуки, тренуючи слухову пам'ять. Зауважено також низку прикладів, де на основі прослуханого матеріалу треба виконати певне завдання, наприклад: «*Послухайте розповідь. Запам'ятайте слова зі звуком [а]. Розкажи прослухану розповідь за малюнками*» [7, с. 36].

Чимало уваги у М. та О. Вашуленків виданні присвячено, аби учні навчилися точно розподіляти звуки, розуміти, де саме стоїть у слові вивчена буква – для цього використовуються мовні схеми: *«У назвах яких предметів є звук [а]? До якого малюнка подано звукову схему слова?»* [7, с. 34].

Друга частина букваря вказаних авторів є логічним продовженням першої, з допомогою якого учні вивчають літери. Приблизно із середини другого семестру видання пропонує учням тексти для читання на різні теми, зокрема: *«Читаю українську народну казку»*, *«Читаю авторську казку»*, *«Читаю вірші про пори року»*, *«Читаю про дні тижня»*, *«Читаю про кольори у природі»*, *«Читаю про родину»* тощо.

Чималу роль у завданнях при вивченні літер відіграє ілюстративний матеріал, адже учні можуть назвати предмети на малюнках, а прочитати їх назви, знаючи тільки кілька букв, неможливо: *«Склади речення за допомогою малюнків»* [7, с. 35]. Серед малюнків до вказаного завдання використано прості за значенням слова – верба, малина, ананас та інші (див. Додаток А.). Вкінці першого семестру такі вправи із речень переростають у розповідь, адже учні повинні вчитися поступово розвивати своє зв'язне діалогічне та монологічне мовлення: *«Складіть розповідь за малюнками»* [7, с. 103].

До кожного із видань вміщено вступну статтю та низку інших додаткових матеріалів. Так, у підручнику М. та О. Вашуленків на початку видання подано Державний гімн України, коротку вступну статтю *«Любі діти!»*, де автори наголошують, що учні довідаються з допомогою букваря: *«У ваших руках Буквар — перший шкільний підручник з української мови. За Букварем ви навчитеся читати і тоді зможете прочитати про все, що є на світі»* [7, с. 4]. Відразу після вступної статті подано перелік умовних позначень, автори використовують спеціальні позначки: *«розповідаю, обговорюю; читаю повільно; читаю швидко; працюю в парі або групі; зробіть; розіграйте»*. В цілому позначки доволі добре сприймаються, так для вказівки читати повільно використано зображення равлика.

Крім цього, у вказаному буквареві є вступне звернення «Для дорослих», де розповідається, як користуватися QR-кодами [7, с. 4]. Це цікавий підхід до використання QR-кодів у навчальному процесі початкової школи. Включення вступного звернення «Для дорослих», де пояснюється, як користуватися QR-кодами, свідчить про бажання авторів підручника надати додаткові можливості для залучення учнів до навчання.

Наприкінці видання поданий зміст, де вміщено перелік вступних тем та літери, що слугують своєрідними параграфами при опануванні навчального матеріалу.

Буквар О. Іщенко та С. Логачевської, що виданий у «ЛТД Літера», як і попереднє аналізоване нами видання, містить гриф «Рекомендовано Міністерством освіти та науки України». Підручник має чіткий поділ на добукварний, букварний та післябукварний періоди, про що сказано у вступній статті.

Розпочинається шкільний курс із вивчення вступної теми про школу, а темою тижня заявлено «Я іду до школи». Так, у ході її вивчення учні, зокрема, дізнаються про: «Навіщо ходити до школи», «Усне і писемне мовлення. Речення. Слово», «Речення. Слово Хто? Що?», «Речення. Слово. Хто? Що? Що робить?». Перші букви учні будуть вивчати у ході теми тижня «Я на вулиці» – так, протягом тижня школярі повинні опанувати три головні літери «А», «У», «Е».

До кожної літери вміщено так звану буквицю, а також ілюстрацію предмету, що починається із цієї літери. Так, до літери «А» вміщено малюнок автобуса, вказано словом його назву та зроблено схематичний звуковий розбір. Для вивчення цієї букви присвячено усього одну сторінку підручника із використанням кількох вправ, де треба відгадати слово, що містить літеру «А».

В цілому зауважено, що для вивчення кожної букви надається різна кількість матеріалу. Так, деякі букви алфавіту учні мають опанувати за матеріалами всього однієї сторінки, для деяких підготовлено 3–4 сторінки.

Так, для літери «О» автори підготували дві сторінки (див. Додаток Б.), чималу роль на яких відіграють запитання та завдання *«Чому осінь називають золотою?»*, *«Які ілюстрації можна намалювати до цих слів?»*, *«Назви зображені предмети. Поділи слова на склади. У яких складах є звук о? У яких словах є два звуки о? До яких слів ці схеми?»* [15, с. 32]. Для розвитку зв'язного мовлення учням пропонується складати розповіді за ілюстраціями, наприклад: *«Склади розповідь за малюнком «Як ми купували плац»* [15, с. 43], однак ми не зауважили явного зв'язку цієї розповіді із вивченням літери «О».

Чималу роль у виданні відіграють тексти для читання вчителем. Було зауважено, що автори підбирали тексти дитячих письменників та при потребі адаптовували їх. Наприклад, вміщено уривок із тексту Юрія Нікітинського в авторській адаптації: *«Наснилося мені якось, що я став дівчинкою. Однокласницею Юлькою. Іду я до школи, першим снігом милуюся. Тут — бац! — щось у плече мене вдарило. Озираюся, а це хлопці в сніжки грають і спеціально в мене ціляться...»* [15, с. 90]. Для перевірки засвоєння інформації у цьому виданні використовують запитання, на які учні мають відповісти «Так» чи «ні»: *«Події в оповіданні відбуваються взимку. Герой оповідання перетворився на однокласницю. Герою оповідання сподобалося бути дівчинкою»* [15, с. 90].

У другому виданні значну роль відіграють тексти для читання, що становлять післябукварну частину підручника.

Щодо методичного апарату, то на початку видання вміщено розлогу вступну статтю *«Як побудовано підручник»*, де пояснюється роль кожної складової видання. Наголошено на інтеграції букваря з іншими шкільними курсами: *«Тема тижня – відповідає темам підручника «Я досліджую світ»* [15, с. 4], що відповідає вимогам до сучасної української освіти та принципами НУШ. Інтеграція стала важливим аспектом сучасної освіти, зокрема в Концепції Нової української школи. Цей підхід передбачає взаємозв'язок і взаємодію різних дисциплін, їхнє поєднання та спільне вивчення. Вже давно визнано, що світ навколо нас не поділяється на чітко відокремлені дисципліни,

а має комплексну структуру. Інтегрований підхід у навчанні дозволяє учням бачити зв'язки між різними предметними областями, розуміти, як знання і навички з одного предмета можуть бути застосовані в іншому контексті. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку критичного мислення. Завершується видання традиційним для підручників змістом.

У «Букварі» М. Захарійчука вміщено карту України та державні символи, а саме герб, прапор та текст гімну. Поділене видання на традиційні для букварів добукварну, букварну та післябукварну частини, однак їх назви у книзі не подаються. Серед добукварної частини важливу роль займають патріотичні блоки, зокрема учням пропонується більше дізнатися про країну та розповісти про їх місто або село. Зауважено також спроби інтеграції букваря із образотворчим мистецтвом, трудовим навчанням, предметом «Я досліджую світ» тощо. Зокрема, дітям пропонується: *«Намалюй те, що росте біля твого будинку»* [13, с. 23] або *«Зроби з листочків рибку, метелика»* [13, с. 27]. Завершується вступна частина темою про місце України у світі, в ході якої діти повинні збагатити свої уявлення про рідну країну, сусідів та мальовничі куточки планети.

Для вивчення літери «А» підготовлено 4 сторінки завдань та текстів, що, на наш погляд, дозволяє дітям виконати поставлену перед ними ціль. Так, дітям пропонується *«Вилучи «зайвий» предмет у кожній групі. Знайди предмети, у назві яких є буква а»* [13, с.26], *«Хто зображений на одному з малюнків першого ряду? Що зображено на малюнках?»* [13, с. 26], *«Знайди на малюнку предмети, у назві яких є буква а.»* [16, с. 27], *«Що ти знаєш про героїв казки «Ріпка»? Чи вдалося витягнути ріпку? Розкажи»* [16, с. 28] та низку інших. Крім цього, деякі із завдань, як і у передніх аналізованих нами підручниках, стосуються української мови, а саме словотвору: *«Знайди на малюнку предмети, у назвах яких є буква а в другому складі»* [16, с. 28]. Отже, можемо стверджувати, що автори підготували достатню кількість різноманітних завдань для того, аби учні могли запам'ятати букву (інші приклади – див. Додаток В.).

Часто автори використовують і QR-коди, з допомогою яких можна прослухати ті чи інші підготовлені тексти. Однак у цьому букварі текст продубльований і в письмовому вигляді, що дозволяє варіативність його використання. Після текстів подано низку запитань для перевірки засвоєння інформації, наприклад: *«Як ти розумієш виділені в тексті слова? Чому в Антона заболіли пальці? Вимов звуки останнього слова в тексті. Скільки в останньому реченні тексту є слів з буквою а?»* [13, с. 29].

Щодо апарату видання, то перелік умовних позначень вміщено на звороті титульного аркушу перед бібліографічним описом. Вступної статті у виданні не вміщено, також ми не зауважили у цій книзі змісту, що вважаємо помилкою.

Однак наприкінці букваря вміщено алфавіт, що є позитивним рішенням та допоможе учням вивчити або пригадати його. Привертає увагу також і складова «Мої навчальні досягнення», що є своєрідним підсумком пройденого матеріалу та допомагає учням пересвідчитися в тому, чи усі навики були отримані.

Отже, кожен із аналізованих нами підручників має гриф «Рекомендовано...», всі вони видані 2018 року, однак у різних видавництвах. Над ними працювали різні автори. У кожному із букварів зауважено притаманний тільки для нього підхід до комплектації матеріалу, особливий підхід до побудови методичних матеріалів та апарату книги.

2.3 Художнє і технічне оформлення букварів

Одним із головних критеріїв відбору споживачем дитячого видання – це його зовнішній вигляд. Якщо видавець вирішив зекономити на оформленні, можна вважати, що такий продукт залишиться непримітним на полицях крамниці.

Для кожного із аналізованих нами видань обрано палітурку, що відповідає технічним нормам підготовки вказаного типу видань для дітей молодшого шкільного віку. Однак підхід до її оформлення у кожному із

букварів різний. Так, у підручнику М. та О. Вашуленків використано колаж, де на розвороті розгорнутої книги зображені літери та предмети, об'єкти, що починаються на вказану літеру. Зелено-блакитний фон палітурки підкреслюють листки рослини, що простяглися над книгою. Назва книги написана літерами різного кольору, прізвища авторів та вказівка «Українська мова» – шрифтом червоного кольору. В цілому можемо стверджувати, що палітурка приваблива для юного читача та виконує свої функції. Для оформлення другої частини книги редакція залишила той самий колаж, однак змінила літери на ті, що будуть вивчати діти у другому семестрі.

У «Букварі» О. Іщенко та С. Логачевської палітурка має дещо гірший вигляд, адже для її дизайну використано тільки геометричні фігури, переважно круги, різних кольорів. Єдиною прикрасою обкладинки є лелека, однак його роль, на перший погляд, не очевидна. На палітурці не подано прізвища авторів, однак вміщено назву видавництва та вказівку, що підручник відповідає вимогам НУШ. Також нетиповим є розміщення на палітурці назви видавництва. Зважаючи на сказане вище, можемо стверджувати, що дизайн палітурки не є вдалим та не привертає увагу юного читача. Оформлення другої частини в цілому повторює першу частину.

Для дизайну палітурки М. Захарійчука використано зображення дівчини-оселі, що зі свого рукава випустила літери, які летять, ніби птахи, у вирій. Можемо стверджувати, що у такий спосіб видавництво «Грамота» підкреслило, що саме восени відбудеться старт навчання та вивчення літер. В дизайні палітурки переважають блакитний та червоно-помаранчеві відтінки. Назву «Буквар» подано червоним кольором, «Українська мова» – синім та шрифтом меншого кеглю. Прізвища авторів розміщені вгорі палітурки та подані чорним кольором. Друга частина видання оформлена з використанням того ж малюнку, однак взимку – дівчина одягнута в білу шубу, ліси довкола неї – засніжені. В цілому можемо підсумувати, що палітурка є доволі вдалою та її дизайн має певний задум.

Важливу роль у художньому оформленні відіграють ілюстрації, які для букварів є ще й важливим елементом доповнення та унаочнення текстової інформації. Скажімо, у підручнику М. та О. Вашуленків вміщено переважно велику кількість малоформатних зображень (див. Додаток А.), що допомагають учням відтворити слова із літерою, яку вони вивчають. Це в основному зображення фруктів, овочів, тварин, птахів, предметів побуту тощо. Автори намагаються іти в ногу із часом, використовуючи новітні предмети. Скажімо, до літери «Т» – вміщено зображення телефону у його сучасному вигляді, тобто сенсорний смартфон. Однак деякі малюнки надмірно малі та виконані не охайно. Скажімо, на сторінці 88 першої частини книги вміщено завдання «Розглянь малюнки. Що в них є спільне?» [7, с. 88]. На малюнку зображено тварин котиків та вербові котики, а також про медичну та солодку вату, тобто мова йшла про омоніми – це слова, які однаково звучать та пишуться, але мають різне значення. Малюнки напрочуд малі, тому дітям складно їх розглядіти та збагнути деталі.

Для ілюстрування видання «Буквар» О. Іщенко та С. Логачевської розроблено систему сюжетних малюнків (як приклад, див. Додаток Б.). З допомогою малюнків автори спонукають дітей розвивати зв'язне мовлення: *«Склади розповідь за малюнками. Придумай назву своїй розповіді. Придумай репліки персонажам на малюнку. А що є у твоєму ранці? Знайди на малюнку предмети, які відповідають на питання хто? що?»* [15, с. 10]. Можемо зауважити, що найчастіше використано 4 малюнки, обрамлені колом, із певними героями.

Дрібні малюнки виданню «Буквар» О. Іщенко та С. Логачевської не притаманні, акцентується увага лише на окремих предметах до вивченої літери і їх розмір значно більший, ніж у попередньому аналізованому нами підручнику. Крім цього, використовують і репродукції відомих у світі полотен, зокрема картини Клода Моне та відповідні підписи до них: «Клод Монé . Дорога до Живерні́ взимку. 1885 рік» [15, с. 83], а також українських картин: «Віктор Жмак. Коля́дники. 2016 рік» [15, с. 95].

Отже, можемо стверджувати, що для видання підібрана оригінальна система ілюстрування, переважають повноформатні малюнки. На початку видання вказано, що у підручнику використано ілюстрації відповідно до умов стандартної ліцензії shutterstock.com.

Для видання «Буквар» М. Захарійчука використано велику кількість дрібних ілюстрацій та низку більших за форматом тематичних малюнків. У цілому до кожної літери вміщено зображення предметів, що допомагає опанувати певну літеру. Наприклад, до літери «В» зображено вінок, авокадо, вишні, вишивку, морозиво, вазу та вікно, а також низку зображень для відмінювання слів.

Ілюстрації часто допомагають учням виконувати ті чи інші завдання, наприклад: *«З якими продуктами, на твою думку, не варять вареники?»* [13, с. 55]. Також із їх допомогою учні пригадають сюжети відомих казок. Скажімо, при вивченні букви «В» пропонується пригадати казку Лисичка-Сестричка і Вовк-Панібрат з допомогою трьох ілюстрацій: *«Що ти знаєш про героїв казки «Лисичка-Сестричка і Вовк-Панібрат»? Розкажи»* [13, с. 56].

Крім цього, у виданні для того, аби активізувати учнів введено завдання із використанням спеціальних героїв, наприклад: *«Допоможи мишиці знайти нірку. Прочитай написане на листочках»* [13, с. 56]. Біля початку лабіринту зображена миша у червоному одязі та стоїть на задніх лапах. В цілому варто відзначити, що ілюстрації у цьому виданні мають дещо казковий вигляд, більшість звірів усміхаються та є швидше казковими персонажами, ніж реалістичними фото із живої природи.

Для того, аби розмістити букви, що вивчають учні, автори кожного із видань використовують буквицю у лівому верхньому куті парної сторінки. Однак тільки у «Букварі» М. Захарійчука вказано, як треба писати кожну із букв, що в цілому допомагає учням запам'ятати вигляд букв не тільки у друкованому, а й у письмовому варіанті. Натомість у виданні О. Іщенко та С. Логачевської літери подають різними кольорами, поєднуючи їх з ілюстрацією до букви.

У підручниках «Буквар» М. та О. Вашуленків та «Буквар» М. Захарійчука біля буквиці у формі певної букви подано низку предметів, де наявний потрібний звук. Кількість цих предметів може сягати 6–8 штук. Що стосується видання «Літери ЛТД», то подається тільки один предмет біля буквиці та його назва літерами.

Щодо художньо-технічного оформлення, то в цілому аналізовані нами видання дотримуються рекомендацій стандартів. Також основний текст має мати аналогічне поліграфічне виконання в усьому обсязі видання.

Редактор видання М. та О. Вашуленків – О. С. Криворучко; технічний редактор – Л. І. Аленіна. Комп'ютерна верстка належить К. П. Мирончик, а коректором є Т. П. Єресько. Для вказаного букваря використано формат 84 x108/16. На прикінцевих сторінках вміщено наклад видання – 101,8 тис. примірників.

Відповідальна за випуск «Букваря» О. Іщенко та С. Логачевської – О.Бородіна, а дизайнер та художній редактор А. Стогов. Варто відзначити, що у виданні ми зауважили авторський підхід до ілюстрування та наявність однієї методики для усього видання. Формат 84x108/16. Тираж видання тільки 14 тис, що говорить про незначне використання цього підручника у школах.

Художники видання М. Захарійчук В. Дунаєва, Н. Андрейченко, Ю. Мітченко, а редактор Н. Забаштанська. У той же час художнє оформлення та макет належить Н. Антоненко. Бачимо, що над цим виданням також працювали низка художників. Формат 70×100/16. Тираж видання становить 25 тисяч примірників.

Отже, кожне із видань має переваги та недоліки у художньому та технічному оформленні, однак здатні привернути увагу потенційної цільової аудиторії.

2.4 Рекомендації щодо вдосконалення букварів

Початкова школа – це перший освітній рівень, який закладає фундамент в освіті сучасного школяра та стає початком для подальшого навчання та

вдосконалення вмінь та навичок дітей. Тому розуміємо, наскільки важливо знайти вдалу форму підручника для початкової школи.

У «Букварі» О. Іщенко та С. Логачевської, що видано у «Літері ЛТД», використано інтегрований підхід до навчання. Так, тема тижня – відповідає темам підручника «Я досліджую світ». У ході опрацювання теми тижня «Осінь» учні вивчають такі літери, як «О», «И», «І». Під час опанування теми тижня «Моя сім'я» – літери «М», «Т», а також звуки голосні і приголосні і так далі. Отже, у ході інтегрованого навчання учні вивчають теми більш комплексно завдяки тому, що відбувається об'єднання у той чи інший спосіб предметів, окремого навчального матеріалу тощо. Метою такого об'єднання є насамперед те, аби учні отримали більш комплексні знання, розуміли міжпредметні зв'язки тих чи інших явищ та вміли краще знання застосовувати на практиці.

Варто зауважити, що у Концепції Нової української школи інтеграція має глибший сенс, ніж просте об'єднання окремих питань з різних предметів. Вона відображає органічну взаємодію і взаємопроникнення знань та понять з різних дисциплін для формування нового рівня розуміння і пізнання. Суть інтегрованого підходу до вивчення навчального предмета у початковій школі полягає у встановленні зв'язків між програмовими знаннями на основі дидактичного обґрунтування та перетворення реально існуючих взаємозалежностей між предметними поняттями й процесами, а також іншими навчальними предметами.

Таким чином, розуміємо, що головним чином інтеграція – це поєднання необхідної інформації з допомогою певних матеріалів. Тобто, інтегроване навчання не тільки допоможе отримати цілісне уявлення про світ, в якому живе дитина, флору, фауну і таке інше, а й сприятиме формуванню навиків самостійної роботи, допоможе розкрити у дітей творчі та дослідницькі вміння та багато іншого.

Однак інтеграцію курсів «Буквар» та «Я досліджую світ» в аналізованому виданні [7] ми вважаємо дещо штучною. Для того, аби

встигнути втілити ідею щодо цього, авторам букваря доводилося вміщувати до теми відразу вивчення 3-4 літер. У кінцевому підсумку для багатьох літер вміщено обмаль завдань для їх закріплення, а навчальний матеріал із вивчення букви подекуди викладений тільки на одній сторінці. Також виникає запитання і щодо черговості літер. Тому вважаємо саму ідею інтеграції слушною, однак форму її реалізації не надто вдалою. Тому, як спосіб покращення цього видання, пропонуємо розробити більш сталий підхід до завдань для вивчення літер, приділяти кожній літері належну увагу.

Підручник враховує індивідуальний підхід до учнів з різним рівнем підготовки і навчальних досягнень. Застосування трьох рівнів текстів в підручнику є ефективним підходом для підтримки різних груп учнів і забезпечення їхнього прогресу у читанні.

Перший рівень текстів, який використовується для учнів, які тільки починають вивчати читання, базується на вивчених літерах. Це допомагає учням впевнено оволодівати новими навичками і формувати базове розуміння тексту.

Другий рівень текстів призначений для вправних читачів, які вже мають деяку навичку читання. Ці тексти можуть використовуватися для вдосконалення навичок читання всіх учнів і можуть бути прочитані спільно з учителем, що сприяє розвитку навичок розуміння тексту, самостійного читання та удосконалення навичок вимови.

Третій рівень текстів передбачає читання вчителем, а не учнями. Вони надруковані меншим шрифтом і призначені для слухання, ці тексти допомагають учням розвивати навички слухання, розуміння мовлення і активної участі в дискусіях.

Натомість сьогодні рекомендується інтегровані курси у школі створювати не на основі описового методу навчання, а й формі навчальних, пізнавальних задач, дослідних завдань, експериментів тощо, які одночасно передбачають і взаємодію між учнем та вчителем, а також низку самостійної роботи першого. У ході цього процесу дитина може проявити свої

дослідницькі, творчі здібності, досягнути наукові знання (поняття) та вміння. У цьому контексті більше уваги привертає підручник М. Захарійчука, де інтегровано низку завдань із трудового навчання, образотворчого мистецтва та інших предметів.

Позитивним моментом у підготовці підручника М. Захарійчука [13] вважаємо також патріотичну налаштованість авторів. Патріотизм відіграє важливу роль у житті кожного українця, що неодмінно позначається і на системі виховання. У нас час педагоги повинні приділяти чимало уваги патріотичному вихованню своїх учнів, адже тепер недостатньо просто одержати знання. Найуспішніші системи освіти вчать дітей ці знання застосовувати на благо свого народу, роблять з дітей особистостей, які мислять і які будуть готові до викликів свого часу. Іншими словами, школа готує дітей до життя, а не до підсумкового оцінювання чи екзаменів.

Ще однією перевагою є наявність алфавіту на форзаці та переліку областей на нахзаці. Також привертає увагу те, що ці елементи художньо оздоблені, що привертає додаткову увагу дітей.

Однак редактор має стежити за *культурою* мови видання, адже, як слушно зауважує Л. Колібаба, «шкільний підручник як високоавторитетне джерело зразкової літературної мови має, по-перше, відбивати кодифіковані норми на всіх мовних рівнях, а по-друге, передавати від покоління до покоління не лише потрібну інформацію, але й культуру наукової комунікації, зразки книжної мови» [20, с. 288]. Однак, у виданні «Буквар» М. Захарійчука вжито, наприклад, ім'я «Вова», яке українською повинно звучати, як «Володя», «Володимир», а вказана форма є росіянізмом.

Крім цього, з метою вдосконалення видання варто більше уваги приділити його апарату, а саме:

- розробити вступну статтю;
- вмістити у виданні зміст.

Недоліком видання М. та О. Вашуленків є, насамперед, дещо застарілий підхід до ілюстрування. Чимало матеріалів із книги виглядають як

низькоякісні зображення, запозичені із відкритих джерел. При цьому, для книги не розроблено суцільну систему ілюстрування. Тому першочергова рекомендація для вдосконалення цієї книги – робота над ілюстративним матеріалом.

Крім цього, у букварі М. та О. Вашуленків можна додати алфавіт. Зважаючи на те, що тираж цієї книги понад 110 тисяч примірників, що у кілька разів перевищує тиражі інших видань, то також не зайвим буде і вмістити кілька патріотичних текстів про Україну, її традиції тощо, адже наразі така складова видання відсутня.

Отже, було наведено переваги та недоліки кожного видання, а також вказано, яким чином букварі за авторства М. С. Вашуленко, О. В. Вашуленко [7]; О. Л. Іщенко, С. П. Логачевської [15]; М. Д. Захарійчука [13] можна вдосконалити у плані текстів, тем, подання інформації та ілюстративного матеріалу, а також апарату видань.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах професійні компетенції редактора мають дозволяти виробити оригінальну змістову концепцію видання, оцінити верстку з художньої точки зору, а також перевірити якість зображальних оригіналів. До професійних компетенцій редактора належить не лише досконале знання правопису, а й вміння відчувати стиль мовлення, авторську манеру написання, застарілу лексику або невдалі іншомовні запозичення, що не приносять тексту жодної користі.

Насамперед ми подали характеристику навчальній літературі. Підготовка шкільних посібників і підручників нового покоління дійсно є пріоритетним завданням науковців і практиків в галузі освіти. У сучасних умовах, коли освітні потреби та підходи до навчання змінюються, важливо створювати навчальні матеріали, які відповідають сучасним вимогам і сприяють якісному навчанню та розвитку учнів. Загалом навчальні видання поділяють на чимало різновидів, визначне місце серед яких займає підручник та навчальний посібник.

Основні вимоги до підручників включають такі компоненти:

1. Тематичний принцип структурування змісту. Підручник повинен бути організованим у формі розділів, підрозділів, параграфів та інших логічних структурних частин, які допомагають учням розуміти тему та послідовність навчального матеріалу.
2. Орієнтація на розуміння фактів. Підручник повинен сприяти розумінню та осмисленню навчального матеріалу, а не просто запам'ятовуванню фактів. Це може бути досягнуто шляхом пояснень, прикладів, ілюстрацій та інших методів, які допомагають учням зрозуміти зв'язки та залежності в навчальній темі.
3. Використання різних форм презентації. Підручник може містити різноманітні форми представлення матеріалу, такі як текст, ілюстрації, діаграми, схеми, таблиці, вправи тощо, що допомагає учням отримати

різноманітні способи сприйняття інформації та встановлення зв'язків між ними.

Крім цього, підручник може також містити завдання для самостійної роботи, контрольні запитання, приклади, вправи, додаткові матеріали, посилання на рекомендовану літературу та інші компоненти, які сприяють більш повному розумінню та опануванню навчального матеріалу учнями.

Художньо-технічне оформлення, своєю чергою, також вимагає дуже клопіткої роботи. Саме цей етап створює «обличчя» та зручність видання. У навчальній літературі варто подбати про достатню систему ілюстрування, адже ілюстрації різного роду повинні доповнити текстовий матеріал, допомогти учням краще зрозуміти прочитане. Оскільки букварем користуються учні початкової ланки освіти, то було розглянуто поліграфічне оформлення для дітей другої групи (молодший шкільний вік). Стандарти визначають низку характеристик, починаючи від кількості рядків на сторінці і закінчуючи щільністю паперу. Гортаючи сторінки навчальної літератури для молодших школярів та аналізуючи її на відповідність санітарним нормам, теоретики часто доходять до висновку, що навіть незначні відхилення в оформленні книг для молодшого шкільного віку можуть привести до погіршення стану здоров'я у дітей. Тому редактор повинен достатньо уваги приділяти вказаному етапу підготовки видань.

Буквар як різновид навчального підручника має тривалу історію розвитку. Першою також друкованою книгою вважається «Буквар» Івана Федоровича (Федорова), який було видано ще 1574 року. Після того букварі зазнали низки змін та трансформацій, що подекуди займали цілі століття. Зрештою, історично доведено важливість букваря як першої книги, що навчає грамоти. У наш час з його допомогою учні не тільки вивчають букви, а й навчаються читати, аналізувати, переказувати та виконувати низку інших дій.

На видавничому ринку України налічується низка видавництв, що продукують букварі як підручники для учнів 1-го класу, а також як розвивальні видання для дошкільнят, серед яких важливе місце посідають

«Грамота», «Гене́за», «Навчальна книга – Богдан», «Підручники та посібники», «Освіта», «Школа». Букварі відрізняються змістом, авторським підходом та концепцією видання.

Було проаналізовано три «Букварі», що були видані 2018 року у різних видавництвах за авторства М. Вашуленко та О. Вашуленко; за авторства О. Іщенко, С. Логачевської; а також М. Захарійчука. Кожне із видань містить гриф Міністерства освіти «Рекомендовано...», однак найбільший тираж (за державні кошти) отримало перше із вказаних видань (понад 110 тисяч примірників), тиражі інших – у кілька разів менші.

Буквар за авторства М. Вашуленко та О. Вашуленко має продуману структуру, складається із двох книг та традиційно містить добукварну, букварну та післябукварну частини. Букварі за авторства М. Вашуленко уже понад 20 років виходять друком в Україні, що дещо позначилося на аналізованій книзі. У ній не було зауважено «свіжого» підходу до текстів, а система ілюстрування не відповідає сучасним вимогам, адже складається враження, що було запозичено із відкритих джерел надмірну кількість різних фото та малюнків, що погано поєднуються між собою.

Підручник О. Іщенко, С. Логачевської можна вважати експериментальним, адже його головна ціль – інтегрувати курс навчання читанню із предметом «Я досліджую світ». Через те, що теми «Букваря» повністю збігаються із іншим вказаним предметом, часто в авторів було занадто мало можливості приділити достатню увагу вивченню букв. Тому в цілому отримали доволі складний для навчання підручник, який потребує доопрацювання обраної концепції.

Буквар М. Захарійчука привертає увагу патріотичною позицією, відповідно до якої було укомплектовано книгу текстами, ілюстраціями тощо. Видання загалом володіє значним потенціалом та привертає увагу юного читача, однак потребує деяких вдосконалень, насамперед варто додати до видання зміст та вступну статтю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович Г. Система вправ як провідний структурний компонент підручника з української мови для початкових класів. *Обрії*. 2015. № 1. С. 56-59.
2. Артёмов І.В., Ващук О.М. Навчальна книга: організація і методика створення : посібник. Ужгород : ЗакДУ, 2012. 238 с.
3. Бондарчук О. Українські букварі ХІХ – початку ХХ століття у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 2. С. 40-43.
4. Бутуревич І. 30 років незалежного книговидання в Україні. *Читимо*. 2021. URL: <https://chytomo.com/30-rokiv-knyhovydannia/> (дата звернення: 10.03.2023).
5. Варзацька Л. О. Підручник як засіб досягнення цілей компетентнісного навчання української мови (початкові класи). *Проблеми сучасного підручника*. 2014. Вип. 14. С. 96-108.
6. Вашуленко М. С. Буквар перша навчальна книга з рідної мови. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна*. 2012. Вип. 31. С. 120-124.
7. Вашуленко М. С., Вашуленко О. В. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : у 2 ч. Київ : Освіта, 2018.
8. Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017-2015. Стандарти з поліграфії і видавничої справи. URL: <http://www.chytomo.com/standards/vydannya-osnovni-vydy-terminy> (дата звернення: 10.03.2023).
9. Державні санітарні норми і правила. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей : ДСанПіН 5.5.6-138–2007. К. : Держстандарт України, 2007. 26 с. (Національні стандарти України).

10. Жосан О. Е. Ш. Шкільний підручник : яким йому бути. *Видавнича група «Основа»*. 2012. №13 – 15. С. 73 – 77.
11. Жосан О. Е. Шкільна навчальна література: теорія і практика : довідник. Кіровоград : КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського»; Імекс-ЛТД, 2014. 156 с.
12. Запольська А. Т. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : у 2 ч. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2018. 218 с.
13. Захарійчук М. Д. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : у 2 ч. Київ : Грамота, 2018. 228 с.
14. Ісаєвич Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. 2-е вид., випр. і доп. Львів : Вища школа, 1983. 156 с.
15. Іщенко О., Логачевська С. Буквар : підручник для 1-го класу. Київ : Літера - ЛТД, 2018. 196 с.
16. Каньоса П. С. Підготовка вчителя початкової школи до реалізації навчально-виховного потенціалу підручників з української мови. *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2013. Вип. 15. С. 136-140.
17. Клименко О. Перші друковані кириличні букварі та їх вплив на становлення і формування навчальної книги в Україні. *Вісник Львівського університету. Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2006. Вип. 1. С. 41-54.
18. Клименко О. Букварі та їх вплив на становлення і формування навчальної книги в Україні. *Вісн. Львівського ун-ту. Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2006. Вип. 1. С. 41–54.
19. Кодлюк Я. Аналіз і оцінювання шкільних підручників. Дидактичний аспект. *Підручник XXI століття*. 2003. №1. С. 28–33.
20. Колібаба Л. Культура мови сучасних підручників для початкової школи. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 35-41.
21. Кравцова Н., Придаток О. Українська мова. Буквар : підручник для 1 класу. У 2-х частинах. Тернопіль : Підручники і посібники, 2019.

22. Лашко М. В. Підручник для початкової школи М. Грінченко «Наша рідна мова» (1917-1918) : структура, зміст і принципи. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 11. С. 167-172.
23. Листвак Г. Ілюстративний матеріал видання як додатковий засіб його промоції. *Всеукраїнська науково-практична конференція*. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3932/1/Lystvak.pdf> (дата звернення: 10.03.2023).
24. Миколаєнко Н. Виникнення і розвиток дитячих освітніх видань. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 3. С. 211-220.
25. Новосельська Н. Т. Національні цінності у змісті букварів та їхня роль у формуванні особистості (початок ХХІ століття). *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2017. Вип. 40. С. 124-132.
26. Огар Е. Дитяча книга : проблеми видавничої підготовки : навч. посіб. Л. : Аз-арт, 2002. 160 с.
27. Пометун О.І. Проектування шкільного підручника : вимоги і проблеми. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць / ред. кол.; наук. ред. О. М. Топузов. К. : Педагогічна думка, 2013. Вип. 13. С. 564–573.
28. Сава В.І. Основи техніки творення книги : навч. посіб. Львів: Каменяр, 2000. 136 с.
29. Тарасюк Т. Структурно-стильові та графічні особливості релігійних абеток і букварів. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 4. С. 221-234.
30. Тарнавська С. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закл. заг. серед. освіти : (у 2 ч.). Київ : Генеза, 2018.
31. Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. 2-е вид., стереотип. К. : Наша культура і наука, 2006. 560 с.
32. Тришневська Г. Б. Використання текстів підручників для початкової школи у процесі виховної роботи з учнями. *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2012. Вип. 12. С. 523-528.

33. Трухан О. Методичні можливості шкільного підручника як засобу навчання історії учнів основної школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2011. Випуск 38. С. 108-114.

34. Українська мова : енциклопедія / редкол. : М. В. Русанівський В. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

35. Федієнко В. В. Буквар Читайлик : для дітей від 4-х з половиною років / [іл. Є. Житник]. Вид. 5-те, допов. та перероб. Харків : Школа, 2022. 101 с.

36. Фізеші О. Виховні традиції в змісті українських букварів початку ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 20. С. 160-163.

37. Чорна М. Буквар : підруч. для 1 кл. чотириріч. і триріч. початк. шк. 3-тє вид., випр. і допов. Львів : Світ, 1995. 265 с.

38. Шаркань В. Мова і правопис букваря Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2009. Вип. 12. С. 272-285.

39. Швецова-Водка Г. Документознавство : навч. посіб. К. : Знання, 2007. 398 с.

40. Янович А. «Українські школярі вчать за підручниками із сотнями помилок» видавець. *Газета.юа*. 2013. URL: https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_ukrayinski-shkolyari-vchatsya-za-pidruchnikami-iz-sotnyami-pomilok-vidavec/522205 (дата звернення: 8.04.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад розвороту видання «Буквар» М. та О. Вашуленків

• Назви предмет і скажи, де в слові звук [a]: на початку, у середині чи в кінці слова.

a

a

a

Розкажи, що зображено на малюнку 1. Прочитай букви на кульках.

• З чого зроблено ці букви? Спробуйте і ви це зроби.

• Склади речення за допомогою малюнків.

35

Аа

• — • — • —

Послухайте вірш. Запам'ятайте слова зі звуком [a].

• У назвах яких предметів є звук [a]? До якого малюнка подано звукову схему слова?

— — • — • —

34

Приклад розвороту видання «Буквар» О. Іщенко та С. Логачевської

Осінь

олень
о л е н ь

ворона
в о р о н а

одуд
о д у д

золото
з о л о т о

Чому осінь називають золотом?

оа ау оао оае оаеу
ае уа еа еао еаеу
О... О? О!

Які ілюстрації можна намалювати до цих слів?

СКОРОМОВКА

Не в колі, а наОколо¹
котилось О і Охало.
О Охало, О Окало,
не в колі, а наОколо.
¹наволо.

Назви зображені предмети. Поділи слова на склади. У яких складах є звук **о**? У яких словах є два звуки **о**? До яких слів ці схеми?

о	о
а	а
о	о

о	о
а	а
о	о

Склади розповідь за малюнком «Як ми купували плащ».

На тро-ту-а-рі багато калюж, тому що ...
Хло-пчик про-мо-чив ноги, тому що ...
Діти по-вер-ну-ли-ся додому, тому що ...

Закінчи речення. Як ти дізнаєшся, що прийшла осінь?

Дош як із відра.

33

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України (Національний центр на підставі ліцензії № 01470/2017-ДП від 19.09.2017 року)

Приклад розвороту видання «Буквар» М. Захарійчука

Бачу **и**, **и**. Чуо [и].

и * о * и

и * и * а

[- • | - • | - •] [- • -]

Прочитай букви, слідуючи за стрілочками.

А → у → о → и → а → о → у → и

Відшукай слова-назви предметів, у яких є дві букви **а**; дві букви **о**; три букви **у**.

З'єднай схему з відповідним словом-назвою предмета. Чи є в цих словах буква **и**?

Послухай, як спілкуються в крамниці. А як спілкуєшся ти?

— Скажіть, будь ласка, у вас є яблучний сік?
— Так. Прошу.
— Дякую.

38

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має

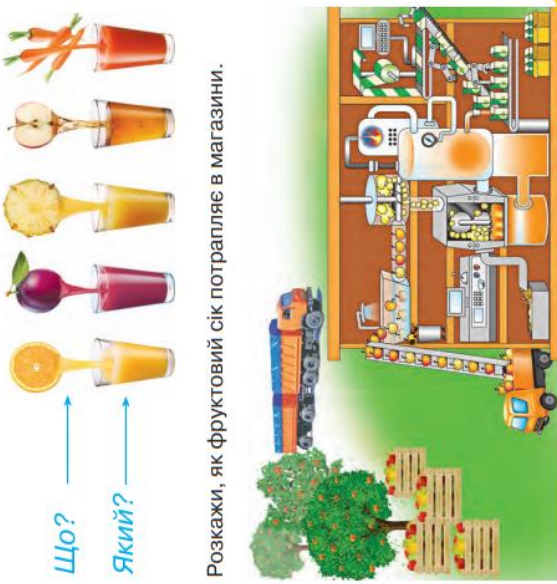
О-сінь ди-ше зли-ва-ми,
О-сінь пах-не сли-ва-ми,
Що в ро-сі ку-па-ють-ся,
Со-ком на-ли-ва-ють-ся.

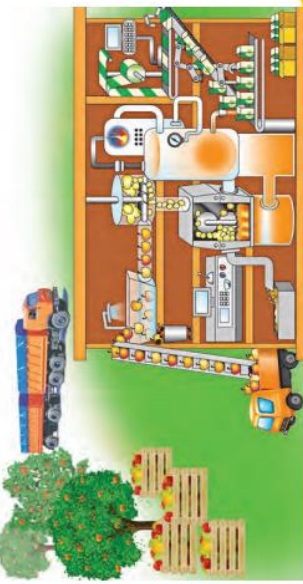
Д. Мегелик

Дай відповідь на запитання.

Що? Який?

Розкажи, як фруктовий сік потрапляє в магазини.

39

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має

Рецензія на дипломну роботу
«Методика видання навчальної літератури
(на матеріалі першого підручника для навчання грамотності – «Буквар»»
студентки IV курсу спеціальності 061 «Журналістика»
Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола
Горобець Діани Богданівни

У дипломній роботі Горобець Діани теоретично обґрунтовано методику видання навчальної літератури. Зокрема, перший розділ аналізує український буквар як універсальний засіб навчання. Досліджуються також видавництва, що видавали букварі в Україні. Другий розділ присвячений методиці роботи редактора над букварями авторів М. та О. Вашуленків, О. Іщенко та С. Логачевської, М. Захарійчука. Розглядаються вимоги до сучасного підручника для початкових класів, особливості текстового наповнення, художнього і технічного оформлення букварів, а також надаються рекомендації для їх вдосконалення.

Метою роботи є узагальнити методику видання навчальної літератури на прикладах конкретних букварів.

Структура дослідження визначена його метою та завданнями. У вступі дипломниця обґрунтувала актуальність теми роботи, сформулювала мету і завдання, визначила об'єкт і предмет вивчення, окреслила методи дослідження, вказала теоретичне значення та практичну цінність роботи.

Крім того, робота включає чіткі, лаконічні, змістовні висновки; складений за новими стандартами список використаних джерел та варті уваги, вдало підібрані додатки.

Дослідження вирізняється самостійністю суджень, аргументованістю.

У праці не виявлено значних помилок або неточностей. Але вона тільки виграла б за наявності в ній більшої кількості корисних ілюстрацій.

На наше переконання, робота виконана із врахуванням усіх вимог, які висуваються до випускних дипломних робіт подібного рівня. Вважаємо, що дипломна робота «Методика видання навчальної літератури (на матеріалі першого підручника для навчання грамотності – «Буквар»» виконана самостійно і творчо, а її авторка – студентка Горобець Діана Богданівна – заслуговує на найвищу оцінку.

19.06.2023.

Рецензент:

к.ф.н. Вишневська Г. Б.

Ім'я користувача:
Владислава Капітан

Дата перевірки:
16.06.2023 22:47:56 MSK

Дата звіту:
29.06.2023 15:00:48 MSK

ID перевірки:
1015630449

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

ID користувача:
100011655

Назва документа: Горобець Діана В-41

Кількість сторінок: 43 Кількість слів: 11260 Кількість символів: 82862 Розмір файлу: 75.64 KB ID файлу: 1015277046

5.99% Схожість

Найбільша схожість: 0.52% з Інтернет-джерелом (<http://abetka.nsc.pp.ua/about>)

5.75% Джерела з Інтернету

344

Сторінка 45

0.91% Джерела з Бібліотеки

6

Сторінка 47

13.7% Цитат

Цитати

52

Сторінка 48

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0.02% Вилучень

Деякі джерела вилучено автоматично (фільтри вилучення: кількість знайдених слів є меншою за 8 слів та 0%)

0.02% Вилучення з Інтернету

53

Сторінка 49

Немає вилучених бібліотечних джерел

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

10